

Проблема встановлення змісту "тяжких наслідків"

При порушенні обов'язків
щодо охорони майна (ст. 197 КК України)

Проблема використання законодавцем оціночних понять завжди була дискусійною. Особлива її дискусійність в кримінальному праві пов'язана із специфікою відносин, які регламентуються цією галуззю права і які спрямовані на максимальну регламентацію та конкретизованість.

Тетяна
МИХАЙЛІЧЕНКО,
аспірантка кафедри
кримінального права
Національної юридичної
академії України
імені Ярослава Мудрого

Свої погляди з приводу використання оціночних понять у кримінальному законодавстві висловлювали багато спеціалістів, зокрема Л.М. Демидова, О. Кобзева, М. Панов, Т. Пашаніна, В. Пітецький та інші. Однак більшість досліджень були присвячені аналізу кримінального законодавства СРСР та УРСР або Російської Федерації. Вивчення ж оціночних понять сучасного кримінального законодавства України майже не здійснювалося.

Одним із поширених кримінально-правових оціночних понять, яке більше ста разів використовується в нормах Кримінального кодексу (КК) України, є поняття "тяжкі наслідки". Передбачено воно і в диспозиції ст. 197 КК, у якій зазначається, що особа, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, несе кримінальну відповідальність у разі невиконання чи неналежного виконання нею своїх

обов'язків, якщо це спричинило тяжкі наслідки для власника майна. Але закон жодним чином не розкриває суті та змісту тяжких наслідків цього злочину. На перший погляд все досить зрозуміло, та зовнішня простота нерідко призводить до багатоманітного тлумачення одних і тих самих правових явищ¹. Як слушно зазначає Л. Демидова, ще й дотепер залишається невизначеним поняття "тяжкі наслідки" і не з'ясовано місце майнової шкоди в них². Тому важливо все ж визначити, що законодавчий орган вкладає в поняття "тяжкі наслідки" стосовно ст. 197 КК України.

Якщо питанням кваліфікації розкрадання ввіреного чужого майна та аналізу його наслідків і за радянського, і за сучасного часів присвячена велика кількість праць (статей, монографій тощо), то проблема відповідальності за невиконання або неналежне виконання особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, своїх обов'язків майже не досліджена в літературі досі. Аналіз же поняття "тяжкі наслідки" щодо злочину, передбаченого ст. 197 КК, взагалі не був об'єктом спеціального вивчення.

Оскільки охорона власності гарантована Конституцією України, її захист від злочинних посягань є одним із найважливіших завдань правоохоронних органів та судів. Тому важливо звернути увагу на певну недосконалість кримінального закону в цій галузі, а саме — на відсутність законодавчого визначення в ст. 197 КК такої ознаки передбаченого в ній злочину, як "тяжкі наслідки". Іншою пробле-

мою вживання цього поняття є доцільність його використання як у розділі VI КК "Злочини проти власності" в цілому, так і в ст. 197 КК зокрема. Зважаючи на недостатню розробленість цих питань, є необхідність у їх з'ясуванні в межах цієї статті.

Під оціночними поняттями кримінального закону О. Кобзева розуміє неконкретизовані в законі або іншому нормативно-правовому акті кримінально-правові поняття, які покликані відображати не предмет у його цілісності, а властивості або відношення цього предмета, зміст яких установлює особа, що застосовує кримінально-правову норму, на основі конкретних обставин кримінальної справи³. Я погоджуюся із О. Кобзевою, що єдиним нормативним варіантом пом'якшення негативних наслідків, які можуть виникнути в результаті вживання оціночних понять, залишається їх невичерпне, "рамочне" законодавче встановлення або закріплення в законі приблизних стандартів оціночних понять⁴. Критерії ж оцінки мають бути вироблені, як правильно зазначає М. Панов, теорією кримінального права та судовою практикою. Чим досконаліше та детальніше вони розроблені, тим точніше може бути застосований кримінальний закон⁵.

Судова практика до тяжких наслідків (загалом не лише в контексті ст. 197 КК) згідно з узагальненнями, наведеними Л. Демидовою, відносить загибель людей, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю людини, великий матеріальний збиток, порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, дезорганізацію діяльності

органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій тощо. При цьому зміст "тяжких наслідків" є різним залежно від виду та складу вчиненого злочину (основний, кваліфікований, особливо кваліфікований), а також від законодавчої конструкції норми, у тому числі способу описання суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків тощо⁶.

Як уже зазначалося, ані законодавець, ані Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 6 листопада 2009 р. № 10 "Про судову практику у справах про злочини проти власності" не тільки не розкривають поняття "тяжких наслідків" (ст. 197 КК), а й не формулюють підстав (принципів), за допомогою яких слідчо-судова практика мала б можливість визначити їхній зміст. Безумовно, що це позначається на якості застосування кримінального закону, призводить до різного тлумачення його приписів, а отже, й до помилок при кваліфікації та призначенні покарання за відповідні діяння.

Загальновідомо, що у примітці до ст. 185 КК розкриваються лише поняття "значна шкода", а також шкода у великих та особливо великих розмірах; у примітці до ст. 192 КК — значна майнова шкода та шкода у великих розмірах. Формулюючи ж диспозицію ст. 197 КК, законодавець використав таке оціночне поняття, як тяжкі наслідки, не розкриваючи його змісту. У розділі ж VI Особливої частини КК "Злочини проти власності" це поняття вжито лише у ч. 2 ст. 194 КК, ч. 3 ст. 194-1 та у ст. 197 КК. Та вже на цьому етапі досліджен-

ня можна стверджувати, що зміст тяжких наслідків у вищезгаданих статтях є різним, оскільки у перших двох злочинах (ст. 194 та ст. 194-1 КК) діяння спричиняють загибель людей чи інші тяжкі наслідки, а у ст. 197 КК згадується лише про тяжкі наслідки для власника майна, тобто йдеться, як уявляється, про майнову шкоду, а не про спричинення тілесних ушкоджень або настання загибелі хоча б однієї людини. Ця думка підтверджується і з позиції формальної логіки. Так, означений злочин розміщений у розділі VI Особливої частини КК, де родовим об'єктом є відносини власності, що охороняються кримінальним законом, як частина економічних відносин, які є основою економічної системи держави⁷. Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 197 КК, є відносини власності з належного зберігання чи охорони матеріальних благ. Додаткового об'єкта законодавець тут не виділяє (як це зроблено щодо злочинів, передбачених ст.ст. 194, 194-1 КК). Варто також звернути увагу і на вказану законодавцем у диспозиції аналізованої статті потерпілу особу — власника майна. Звичайно, власник і власність пов'язуються із такими категоріями, як "майно" та "право на майно" і, відповідно, матеріальною шкодою. Відтак, можна впевнено стверджувати, що під тяжкими наслідками тут мається на увазі саме матеріальна шкода, адже об'єктом захисту є саме відносини власності. А у разі загибелі людей чи отримання ними тілесних ушкоджень вчинене не охоплюється диспозицією ст. 197 КК і потребує додатко-

вої кваліфікації за відповідними статтями розділу II Особливої частини КК.

Що ж до доктринального тлумачення, то стосовно цієї статті з часу прийняття КК України 2001 р. жодної роботи, спрямованої на повний аналіз саме цього поняття, не проводилося. Науково-практичні коментарі до КК також не надають достатньо необхідної інформації з цього приводу. Загалом, одні науковці вважають, що тяжкі наслідки — це розкрадання, загибель, псування майна тощо, які настають в результаті дій інших осіб, стихійних сил природи тощо⁸. Інші ж наголошують, що питання про наявність тяжких наслідків визначається з урахуванням матеріального становища власника майна (потерпілого), вартості знищеного, пошкодженого чи викраденого майна, зокрема якщо йому були спричинені збитки на суму 100 і більше неоподатованих мінімумів доходів громадян⁹. Треті зазначають, що тяжкі наслідки — це оціночна категорія, яка підлягає встановленню у кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи. Ними можуть бути визнані неправомірне вилучення у власника, знищення чи пошкодження майна у великих розмірах, у великій кількості чи майна, яке мало надзвичайно важливе значення для виробничої діяльності їх власника чи було сімейною реліквією, тощо¹⁰. Є. Фролов взагалі зауважує, що наслідки, передбачені цим складом злочину (в редакції КК України 1960 р. та КК РРФСР 1960 р. — ст. 91 та ст. 100 відповідно), за характером змісту найбільш спо-

віднені із наслідками такого складу злочину, як службова недбалість¹¹. На мою думку, остання точка зору не є виправданою. Більш правильно прирівнювати "тяжкі наслідки" (ст. 197 КК) до "значної шкоди" (ст. 185 КК), якщо вони виражаються в матеріальних збитках, оскільки аналізовані злочини принаймні розміщені в одному розділі Особливої частини КК, тобто посягають на одні й ті самі суспільні відносини.

Між тим, визначення поняття "тяжкі наслідки" стосовно ст. 197 КК має велике значення, бо на території нашої держави, за інформацією Державної судової адміністрації України, лише за період із 2003 р. до 2009 р. було засуджено 132 особи (вироки щодо яких набрали законної сили) за злочин, передбачений ст. 197 КК України¹².

Недоліки тлумачення поняття "тяжкі наслідки" можна побачити, проаналізувавши матеріали судової практики. Зокрема, у 2008 р. Заставнівським районним судом Чернівецької області був засуджений Г., який, працюючи лісником, допустив самовільну вирубку лісу, чим спричинив тяжкі наслідки державі вартістю 103 тис. 643,9 грн. Деревину було повернуто Державному підприємству "Заставнівське держспецлісництво АПК", а винному, враховуючи обставини, що пом'якшують покарання, — щире каяття, наявність на утриманні неповнолітніх дітей — призначили штраф у розмірі 50 неоподатованих мінімумів доходів громадян (850 грн.)¹³. А у 2009 р. Путивльським районним судом Чернівецької області було засуджено лісничого Т., якому було призна-

чено покарання також у вигляді штрафу на таку ж суму (850 грн.), хоча за цією справою пом'якшуючі обставини були такі самі, як і в попередньому випадку, однак завдана шкода, яка була більш значною (247 тис. 351,18 грн.), відшкодована не була¹⁴. У 2008 р. Надвірнянський районний суд Івано-Франківської області визнав винним лісничого А. у неналежному виконанні своїх обов'язків щодо охорони дорученого майна — своєчасно не виявив незаконної порубки лісу і не встановив винних осіб, у зв'язку з чим державі були завдані збитки на суму 41 тис. 96,65 грн. Ураховуючи пом'якшуючі обставини (має на утриманні двох неповнолітніх дітей), суд кримінальну справу закрит, звільнивши його від кримінальної відповідальності на підставі пункту "б" ст. 1 Закону України від 19 квітня 2007 р. "Про амністію"¹⁵. Всі три кримінальні справи свідчать про різні підходи при вирішенні подібних справ, що, на мій погляд, є неприпустимим. Особливо це стосується призначеного покарання у перших двох справах, оскільки за наявності однакових пом'якшуючих обставин і різних розмірів спричинених майнових збитків (які до того ж в одному випадку були частково відшкодовані, а в іншому — ні) суди призначили засудженим однакове покарання — штраф на одну й ту саму суму — 850 грн.

Тому, на мою думку, було б доцільно внести певні зміни до КК, щонайменше встановивши граничні межі (у будь-якому випадку — нижню межу) для визначення такого поняття, як "тяжкі наслід-

ки" з урахуванням не тільки вартості пошкодженого, загиблого (знищеного) чи розкраденого майна, а й із урахуванням матеріального становища потерпілого і важливості майна для нього, розміру тих матеріальних та інших (моральних) витрат, які потерпіла особа була змушена понести для його повернення чи відновлення, а також непрямих збитків (упущеної вигоди). Як слушно зазначав В. Пітецький, тяжкі наслідки можна та й слід було б конкретизувати шляхом виділення (за можливості) із їхньої структури і абсолютної формалізації матеріальної шкоди¹⁶, а більш точно — якщо потерпілій особі спричинені збитки на суму понад 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Що ж до проблеми доцільності використання поняття "тяжкі наслідки" у розділі VI Особливої частини КК, то на мою думку, його необхідно замінити вказівкою на "значну шкоду". Так, Р. Джинджолія вважає, що оціночні поняття повинні мати універсальний характер, тобто бути єдині та застосовні для будь-якої норми КК¹⁷. Такої ж думки дотримуються й О. Кобзева та С. Шапченко. Останній зазначає, що однакові в своєму словесному вираженні поняття повинні співпадати і за змістом¹⁸.

Підсумовуючи викладене, зазначу, що з метою збереження єдиного понятійного апарату щодо наслідків злочинів у розділі VI Особливої частини КК "Злочини проти власності" краще, на мою думку, замінити у ст. 197 КК поняття "тяжкі наслідки" на "значну шкоду" і відповідно внести зміни шляхом доповнення ст. 197 КК

України приміткою, у якій було б передбачено орієнтовний перелік обставин, за наявності яких шкода могла б визнаватися значною, і встановлено межу, за якої спричинення такої шкоди тягне кримінальну відповідальність. Це знач-

но полегшило б застосування приписів ст. 197 КК на практиці, виключило б не виправдано різні підходи при вирішенні питань кваліфікації діянь за цією нормою та при призначенні за них покарання.

¹ Див.: Чупрова А.Ю., Чупрова Е.В. К вопросу о качестве современного уголовного закона / Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование: Сб. ст.: В 2 т. / Под ред. В.М. Баранова. — Т. 1. — Н. Новгород, 2001. — С. 317.

² Див.: Демидова Л.М. Майнова шкода як різновид тяжких наслідків злочину // Проблеми злочинності. — 2007. — Вип. 87. — С. 97.

³ Див.: Кобзева Е.В. Теория оценочных признаков в уголовном законе / Науч. ред. Н.А. Лопашенко. — М., 2009. — С. 101.

⁴ Див.: Там само. — С. 170.

⁵ Див.: Панов Н.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве / Проблемы социалистической законности: Республ. межвед. сб. — Харьков, 1981. — Вып. 7. — С. 105.

⁶ Див.: Демидова Л.М. Вказ. праця. — С. 97, 99.

⁷ Див.: Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручн. / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — Харків, 2010. — С. 147.

⁸ Див.: Баулін Ю.В., Борисов В.І., Гавриш С.Б. та ін. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — Харків, 2008. — С. 534.

⁹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. — Т. 1 / За заг. ред. Г.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. — К., 2009. — С. 592.

¹⁰ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2009. — С. 524.

¹¹ Див.: Фролов Е. Ответственность за недобросовестное отношение к охране государственного или общественного имущества // Советская юстиция. — 1963. — № 24. — С. 11.

¹² Див.: Лист Державної судової адміністрації України від 12 жовтня 2009 р. № 14-7025/09; лист Державної судової адміністрації України від 24 лютого 2009 р. № 14-1022/10.

¹³ Див.: Архів Заставнівського районного суду Чернівецької області 2008 р., справа № 1-63/2008.

¹⁴ Див.: Архів Путивльського районного суду Чернівецької області 2009 р., справа № 1-78/09.

¹⁵ Див.: Архів Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області 2008 р., справа № 1-46/2008.

¹⁶ Див.: Питецкий В.В. Конкретизация оценочных признаков уголовного законодательства // Советская юстиция. — 1991. — № 2. — С. 13.

¹⁷ Див.: Джинджолия Р.С. Унификация оценочных признаков при квалификации преступлений против личности: Монография / Под ред. А.А. Магомедова. — М., 2004. — С. 20.

¹⁸ Див.: Шапченко С.Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — К., 1988. — С. 12.